

⁴⁸ Асаки Г. Руксанда доamna // Георге Асаки. Опере. – Кишинэу: Литература артистикэ, 1979, п. 312.

⁴⁹ Sadoveanu M. Vremuri de bejenie. Nunta domniței Ruxanda / Mihail Sadoveanu. – București: Minerva, 1977, p. 260.

⁵⁰ Gane C. Domnițele lui Vasile Lupu // Gane C. Trecute vieți de doamne și domnițe – Iași: Junimea, 1971. – Vol. 1. – P. 276.

⁵¹ Sadoveanu M. Vremuri de bejenie. Nunta domniței Ruxanda / Mihail Sadoveanu. – București: Minerva, 1977, p. 266.

⁵² Там само, с. 271.

⁵³ Bogdan E. Domnița Ruxandra / Elvira Bogdan. – București: Editura Ion Creangă, 1983, p. 79.

⁵⁴ Gane C. Domnițele lui Vasile Lupu // Gane C. Trecute vieți de doamne și domnițe – Iași: Junimea, 1971. – Vol. 1. – С. 278.

⁵⁵ Асаки Г. Руксанда доamna // Георге Асаки. Опере. – Кишинэу: Литература артистикэ, 1979. – С. 329.

Антоний МОЙСЕЙ
(Черновцы)

**УКРАИНСКИЕ КАЗАКИ
В РУМЫНСКИХ И МОЛДАВСКИХ
ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ СТЕРЕОТИПАХ
(ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР)**

В статье анализируется румынская историография, которая влияла на протяжении XVI – XX веков на формирование стереотипа украинца, чаще всего в образе запорожского казака, в коллективных представлениях румын и молдаван. Исследованная литература освещала межэтнические взаимосвязи этих двух народов-соседей, которые складывались на протяжении веков. В поле зрения авторов рассматриваемых произведений оказались казаки во время походов на территорию Молдавии, вмешательство в борьбу за престол княжества, а также в процессе сватания и свадьбы Тимоша Хмельницкого и Роксандры Лупул.

Ключевые слова: этнический стереотип, коллективные представления, запорожский казаки, молдавский хронисты, румынские авторы.

Antoniý MOISEY
(Chernivsti)

**UKRAINIAN COSSACKS IN ROMANIAN
AND MOLDAVIAN ETHNOCULTURAL
STEREOTYPES (HISTORIOGRAPHY REVIEW)**

Romanian historiography that influenced during XVI–XX century on forming the stereotype of Ukrainian, more often in character of Zaporizhyan Cossack, in collective imagination of Romanians and Moldavians is analyzed in the article. The investigated literature lighted up interethnic relations of these two nearby people that took place during centuries. Cossacks during hikes on territory of medieval Moldova, interference in a fight for the throne of principality, and also the process of asking in marriage and wedding of Timosh Khmelnytsky with Roksolanda Lupul appeared in eyeshot of authors of the investigated works.

Keywords: ethnic stereotype, collective imaginations, Zaporizhyan Cossacks, Moldavian chronics, Romanian authors.

УДК: 91 (477)(092) «18»: 910.4

Борис БІЛЕЦЬКИЙ
Тетяна НЕЗВЕЩУК-КОГУТ
(Чернівці)

**ЮРІЙ ЛИСЯНСЬКИЙ –
СИН ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКОЇ**

У статті аналізується вклад Юрія Лисянського, українського мореплавця і вченого, у здійснення першої кругосвітньої подорожі 1803-1806 рр. на кораблі «Нева» та наслідки цієї подорожі.

Ключові слова: кругосвітня подорож, військовий моряк, морське сполучення, етнографічні дослідження, географічні відкриття, океанографія, рідний край, український родовід.

Щедра на таланти благословенна українська земля, яку не раз століттями топтали орди завойовників, подарувала людству цілу плеяду співаків і композиторів, поетів і письменників, учених і винахідників, мандрівників і мореплавців, які збагачували скарбницю знань світової цивілізації, часом перебуваючи далеко за межами рідної землі, а тому на отчій землі їх талант не завжди був належно оцінений і відповідно визнаний. Про це засвідчують численні приклади і факти. Лише серед лауреатів Нобелівської премії чимало видатних людей, які народились, навчалися чи розпочинали свою діяльність в Україні, однак премію отримали як громадяни інших держав. За деякими даними, мають відношення до України майже 20 лауреатів Нобелівської премії¹.

На жаль, деякі сусідні народи, воліючи мати в національному пантеоні славетних українців, заперечували їх український родовід², а народ не міг розпоряджатися своїм величезним капіталом, який до того ж часто «позичали» або приписували собі³.

XXI століття дає Україні шанс, ні в кого не запитуючи, заповнювати своїми науковими і культурними здобутками весь той простір, що його можна осягти, повернути Україні імена великих діячів, митців і вчених, привласнених іншими культурами, засвоївши універсальний код, який базується на засадах історичної пам'яті, культури та інтелектуальній праці переосмислення. В сучасних умовах це тим більше важливо, оскільки в їх колі багато українців, які змінили світ⁴. Серед таких – і Юрій Федорович Лисянський (1773-1837), якого не тільки в російськомовних (Большая советская энциклопедия. – М., 1973. – Т.3⁵, Большой энциклопедический словарь. – М.-СПб, 2001⁶, 100 великих мореплавателей / Авадьяева Е.Н., Зданович Л.И. – М. 2004⁷), а й в деяких україномовних виданнях (Устименко Л., Афанасьєв І. Історія туризму. – К., 2005⁸) вважають його росіянином, а не українцем. Факти засвідчують зовсім інше. Як зазначено в Українській радянській енциклопедії⁹ та довіднику з історії України¹⁰, Юрій Федорович Лисянський – вітчизняний мореплавець, один з організа-

торів і керівників першої російської кругосвітньої подорожі 1803-1806 рр. Про його українське коріння засвідчують документальні та літературні джерела, що зберігаються на Батьківщині нашого співвітчизника¹¹.

Про рід Лисянських відомо з «Реєстру усього Війська Запорозького після Зборівського договору...», що був складений 1649 р. У ньому зазначається, що у Чигиринському полку в Олив'ятинській сотні служив Василь Лисянський, там же в Баклицькій сотні було вже троє Лисянських: Мисько, Юрко й Дмитро. Були Лисянські і в Корсунському полку¹². У XVIII ст. одна з гілок роду Лисянських дослужилась до старшинських рангів і отримала на кінець століття російське дворянство. Як засвідчує «Витяг» з протоколу Чернігівської дворянської комісії від 7 січня 1785 р., батько Юрія – Федір Герасимович Лисянський та його брати предводитель дворянства Березинського повіту бунчуковий товариш Даміян і військовий товариш Іван були дворянського походження. Батько Юрія, як зазначено в документі, «перво служив при письменних указних справах в сотенній Ічнянській канцелярії й Прилуцькій полковій лічильній комісії декілька год». Пізніше, вже будучи при Київській духовній консисторії канцеляристом, він обрав духовну кар'єру і 1760 р. був рукопокладений у священника міста Ніжина, а в 1781 р. став протопопом (настоятелем храму), в якому у протопопському чину й нині перебуває¹³. Ці відомості віднайшов у Центральному Військово-морському музеї дослідник життя і діяльності Ю.Лисянського, дійсний член Російського географічного товариства, активний культурний діяч української петербурзької діаспори О.В.Лисенков¹⁴.

Народився Юрій Федорович Лисянський 13 вересня (за іншими даними, 2 квітня) 1773 р. на Чернігівщині у місті Ніжині в старовинній, але небагатій українській родині, яка походила з містечка Лисянка на Черкащині. Як зазначається у праці Є.Л. Штейнберга «Жизнеописание русского мореплавателя Юрия Лисянского», «... багато провінційних чиновників і політиків охоче стали віддавати синів у Морський корпус». В числі таких поміщиків був ніжинський дворянин Федір Лисянський, до якого в Петербурзі ставились досить прохолодно як до дрібнопомісного провінційного дворянина¹⁵. За іншими джерелами зазначається, що Юрій народився в сім'ї священника, що підтверджується низкою документів, які засвідчують, що Федір Лисянський дійсно був протоієреєм церкви Іоанна Богослова, яка збереглась і до наших днів, як і будинок, де мешкала родина Лисянських¹⁶. Ніжин в ті часи був адміністративним центром Ніжинського козацького полку і незабаром став повітовим центром Чернігівського намісництва. Уже тоді місто було одним з найдавніших торговельно-ремісничих осередків в Україні. У 70-80 рр. XVIII ст. в Ніжині діяло 8 ремісничих і цегельних цехів та за-

водів, дві купецькі мануфактури, 373 торговельні заклади, а товарообіг місцевих ярмарків становив 1 млн. крб.

Велику роль в торговельному житті міста відігравали греки-купці. У XVII ст. вони заснували тут власну колонію і вели активну торгівлю з Україною, Росією, Молдавією, Кримом, Туреччиною, Німеччиною, Австрією, Італією та іншими країнами. Для цього користувалися водним шляхом сполучень, який до появи залізниць був найекономішним: річками Остер – Десна – Дніпро¹⁷. Дім Лисянських знаходився неподалік цього водного шляху, адже Ніжин був розташований на берегах Остра. Не виключено, що спостереження за грецькою навігацією, які Юрій вів, проживаючи неподалік річки, ще з дитинства викликали захоплення морськими мандрівками. Можливо, це був вибір долі, можливо скрута, в яку потрапив батько Юрія, рано овдовівши і залишившись з трьома синами-підлітками, він (який завжди з цікавістю читав літературу про морські подорожі) вирішив віддати в Морський корпус двох молодших синів Юрія і Ананія, а старшого Івана залишив при собі, щоб він допомагав йому в управлінні невеликим маєтком¹⁸.

Вдавшись до «допомоги одного з впливових земляків», а це був канцлер О.А.Безбородько, Федір Лисянський влаштував своїх синів Юрія і Ананія на навчання в Морський шляхетський корпус. Навчання в ньому тривало шість років. Заняття проходили з сьомої до одинадцятої години ранку і з другої до шостої вечора. В ранковий час викладались більш складні предмети: морські і математичні науки, у вечірні – більш легкі: словесні науки та іноземні мови. В перерві між заняттями – обід, ігри, підготовка до уроків.

Сумуючи за рідною землею, Юрій завжди з любов'ю і жалем згадував про батька, про роки, проведені в маленькому українському містечку. Оскільки біля нього був брат Ананій, він не почував себе самотнім. Жили вони досить дружно, хоча за характером були зовсім різними: Юрій – веселий, товариський, гарячкуватий, здатний до захоплення; Ананій – спокійний, неспішливий, повільний. Юрій швидко зблизився де з ким з кадетів п'ятої роти, до якої він був зарахований.

Шестилітнє навчання в Корпусі ділилось на два курси: кадетський і гардемаринський, по три роки кожний. Юрій своєю сміливістю, вправністю і веселим характером завоював симпатію не тільки однокласників, але й старших кадетів і навіть гардемаринів. Навчання давалось йому легко. Читанню, письму, початкам арифметики Юрій був навчений ще до вступу в Корпус, а тому і успіхи на заняттях були кращі від інших. Юрій, наділений від природи допитливим розумом і жвавим уявленням, хотів і знати більше від інших – про небо, про зорі, рослини і тварин, про гори і ріки, а головне – про далекі країни, в яких проживають невідомі племена ...

На літні канікули, як інші, Юрій не їхав додому, оскільки це було далеко і дорого. Три літа провів він в Корпусі, практикуючись в греблі і в управлінні шлюпкою, граючи в городки, в «житки», в «солдатів».

У березні 1786 р. виповнилось три роки перебування Лисянського в Морському корпусі. Уже тоді він був переведений в гардемарини. Учителі і офіцери ставились до гардемаринів м'якше і ввічливіше, ніж до кадетів. Навчальні заняття вимагали більше часу і старанності. На цьому курсі Юрій з насолодою читав книги з ботаніки і зоології, опиши мандрівок, які допомагали йому пізнати природу і життя людей. Але з часом він переконався, що на математиці ґрунтуються всі науки, нею і всесвіт рухається. Вагомим аргументом на користь цього стали перші практичні плавання, після чого Юрій дав собі слово досягти досконалості в фаховій справі, що було неможливо без глибоких знань з математики¹⁹.

На 1788 р., коли Лисянський починав шостий рік свого корпусного життя, коли до завершення гардемаринського курсу залишалось менше року, склалися надзвичайні обставини – загроза війни з Швецією, внаслідок чого було вирішено призвати на службу не тільки тих, хто випускався у звичайному порядку, а й гардемаринів передостаннього курсу, які будуть підвищені «за мічмана». Серед випускників було 142 чоловіки. В числі дострокових був названий і Юрій Лисянський, який закінчив Морський корпус другим за списком – за рейтингом.

Протягом кількох тижнів перевірка знань закінчилась і підвищення в чині відбулось. Юрій розраховував одержати відпустку, щоб на короткий час з'їздити до Ніжина, адже п'ять років він не бачився з батьком і братом Іваном. Та не судилось. Всі підвищені були негайно розписані по кораблях і відправлені до місця служби. Юрій був направлений в ескадру адмірала С.К.Грейга на фрегат «Подражислав» у званні мічмана.

Закінчивши у 14-річному віці Морський корпус і ставши за успіхи в навчанні унтер-офіцером, Юрій Лисянський під час російсько-шведської війни (1789-1790 рр.) прийняв бойове хрещення у складі Балтійської військової ескадри, брав участь у морських битвах поблизу островів Готланд і Еланд та біля міста Ревеля (Таллінн), де проявив особисту мужність і професіоналізм військового моряка.

Після підписання мирного російсько-шведського трактату 2 серпня 1790 р. Лисянський, мріючи про кругосвітню подорож, про її реалізацію, після восьми років розлуки збирався у відпустку на рідну землю, хотів побачитись з батьком і братом²⁰. Проте і цього разу склались обставини не на користь Юрія Лисянського. Після укладення миру відпусток на флоті не давали, а тому він не міг з'їздити в Ніжин.

Влітку 1791 р. Юрій після трьох років розлуки побачився з братом Ананієм, який повернувся на

Балтику і був відряджений з кількома молодими офіцерами, які збагатилися бойовим досвідом, доручивши їм вести практичні заняття в Корпусі з кадетами і гардемаринами. Ананій уже тоді був у чині лейтенанта. Зиму вони провели разом.

Після трьох років повоєнного буденного плавання по Балтійському морю, у 1793 р. лейтенанта Юрія Лисянського в числі 16 офіцерів за наказом Катерини II було відправлено на стажування до Великобританії. У це число потрапив і лейтенант Крузенштерн. З цього приводу він писав до батька: «Люб'язний батечку! Її Імператорській Величності треба було указати вибрати шістнадцять достойних морських офіцерів для служіння волонтерами на англійському флоті. Шановний мій начальник, адмірал Олександр Іванович Круз, назначив мене в число тих, а тому поспішаю повідомити Вас про цю щасливу подію. Нам наказано відправитись в Англію пошвидше, отже, я з Росії до Вас писати не буду більше, а прошу побажати мені, при благословенні Вашому, тих успіхів, при яких я коли-небудь міг бути корисним моїй Батьківщині. Прощайте. Ваш син Юрій Лисянський»²¹.

Будучи в складі англійського флоту, Юрій Лисянський, як і Іван Крузенштерн, успішно пройшли військову й навігаційну практику на кораблях флоту Британської імперії, наймогутнішого на той час флоту світу. Пробувши там п'ять років, Лисянський був учасником кількох морських кампаній, зокрема до рогу Доброї Надії, Південно-Східної Азії, східних берегів Північної Америки, побував у Вест-Індії на островах Антигуа та Невіс; неодноразово брав участь в морських боях з французьким флотом. Був декілька разів і в США, певний час жив у Філадельфії, відвідав Нью-Йорк та Бостон, зустрічався з першим президентом США Дж. Вашингтоном²².

Уже тоді в 22-річному віці молодий лейтенант здійснив свої перші наукові дослідження, вивчаючи природу, економіку, етнографію островів Антигуа і Невіс. За місяць стоянки на острові Антигуа Лисянський добре познайомився з природою і побутом острова, побачив власними очима розкішну тропічну рослинність, про яку раніше знав лише з книг: кокосові пальми, цукрову тростину, апельсинові, лимонні й гранатові дерева. Особливо його зацікавили цукрові плантації²³. В листі до брата з цих країв він писав про рабську працю негрів, які виробляли цукор, кофе, ром й інші продукти жарких кліматів для своїх панів. Становище цих рабів скрізь було дуже тяжке, злиденне, їх же володарі проводили своє життя в достатку, в розкошах. Він бачив, що в заморських володіннях Англії мільйони людей приречені на ганебне і жалюгідне існування, що змушує забути про різницю між людиною і твариною.

Побачене викликало в ньому обурення і гнів, гостру тугу за рідним краєм. Його нестерпно тягнуло додому, в Україну, до березових гаїв, косяго-

рів, сірих крижин, які крутилися у збуреній річці, до розкиданих сіл, перелісків, граків...

І хоч він, зайнятий морськими дослідженнями, мав намір, вивчаючи південь Африки, залишитися біля мису Доброї Надії на 4-5 місяців, щоб особливо дослідити південь континенту, який дуже потрібен для тих, хто плаває на схід від неї, в листі від 18 березня 1797 р. до брата Ананія з цих далеких країв він писав: «Прошу переслати мій портрет, посланий з капітаном Стівенсом, до батька, котрий йому буде приємний, не бачачи мене з 1782 року (Б.Б. – 15 років), у випадку смерті старого, хай брат Іван Федорович його має»²⁴.

Перебуваючи на острові Святої Олени, Лисянський сховався від нього вздовж і впоперек: здійснював прогулянки в гори, милувався мальовничим ландшафтом і робив наукові спостереження, уважно оглядав ґрунт, звернув увагу на багатство лави, змішаної з камінням, внаслідок чого прийшов до висновку, що острів має вулканічне походження.

В районі екватора (біля островів Зеленого мису) Лисянський проводив деякі заміри довготи і вів метеорологічні спостереження, необхідні для визначення найбільш сприятливого курсу для переходу екватора.

Пристрасть до ботаніки і зоології, які пробудилися в Лисянському з малих літ, знаходила в Африці обширне поле діяльності. Йому вдалось побачити диких птахів: гігантських – страуса і «секретаря» і багато маленьких – «цукрову», гамідберд і «кінс-фішер». Він придбав опудало білого попугая і райської птиці та колекцію мушель²⁵.

Тривале перебування на англійському флоті, численні подорожі, зустрічі з цікавими людьми збагатили Лисянського новими знаннями і дорожнім досвідом не тільки як військового моряка, а й як вдумливого, різнобічного вченого-природознавця, географа, етнографа, флотовадця.

7 січня 1799 р. Лисянський прибув до Індії, де знайомився з її казковими багатствами, магараджами, загадковими культурами, дивовижними звичаями, з визначними пам'ятками, з побутом індусів і парсів.

У час перебування в Індії Лисянському стало відомо, що його підвищили в чині до капітан-лейтенанта і вимагали негайного повернення в Росію. Він змушений був підкоритися розпорядженню російського посла в Лондоні Воронцова і повертатися додому.

У липні 1802 р. проект Крузенштерна про кругосвітню подорож було схвалено. Він передбачав організувати на російських суднах ефективне морське сполучення між російськими європейськими портами та російськими американськими володіннями на Алясці. Разом з тим передбачалося здійснення величезних за обсягом наукових досліджень.

7 серпня 1803 р. Крузенштерн затвердив начальника експедиції, а його заступником як високий професіонал став ставний, вродливий, з ле-

виною чуприною і пишними бакенбардами, нерозлучний колега Крузенштерна, що відзначався щирою, життєрадісною вдачею, – Юрій Лисянський. Для реалізації цих планів було використано два судна – «Надежда» і «Нева», які були закуплені в Англії водотоннажністю відповідно 450 і 370 т. Вони мали виконати важливі завдання. По-перше, належало перевезти вантажі для Російсько-американської компанії, факторії якої розташовувалися на узбережжі Північної Америки. По-друге, започаткувати дипломатичні відносини з Японією, що знято відмежовувалась від усього світу. По-третє, треба було провести різноманітні географічні дослідження. «Надежду» вів Крузенштерн, «Невою» керував Лисянський²⁶. Керівником експедиції став комерсант і камергер імператорського двору М.Резанов, якого цар Олександр I призначив посланником (послом) до Японії із завданням встановити з нею дипломатичні та торговельні стосунки. Доставити його тоді мала експедиція І.Крузенштерна і Ю.Лисянського²⁷.

Вирішальну роль в організації експедиції відіграли підприємці Російсько-американської компанії, які були найбільш зацікавлені в її здійсненні. Однак ці наміри вдалось реалізувати не скоро – довелось ще прожити в Англії осінь і зиму, до відкриття навігації на Балтійському морі. Сім років пробув Лисянський в чужих землях і морях. Він поїхав юнаком, а повернувся мореплавцем і воїном, набувши обширних і різнобічних знань, загартувавшись в плаваннях і битвах, з немалими труднощами за минулі роки надбав досить багато раритетів²⁸.

Серед цих раритетів – англійська книга Джона Клерка «Досвід морської тактики – систематичний і історичний з пояснювальними гравюрами». На початку XIX ст. твір Клерка був останнім словом англійської військово-морської думки. Лисянський, знаючи як мало ще опубліковано в Росії теоретичних праць такого роду, привіз книгу з собою, маючи намір перекласти її російською мовою. 1801 р. він здійснив переклад книги Клерка, яка побачила світ під назвою «Рух флотів». Вона засвідчила, що Лисянський досконало оволодів корабельним мистецтвом, і була схвалена адміралом М.С.Мордвіновим, який очолював Адміралтейство. Поряд з цим його не полишала ідея здійснення кругосвітнього плавання, яку він виплекав разом з Крузенштерном, дбаючи про розширення торгівлі Росії з багатими країнами Індійського та Тихого океанів.

7 серпня 1803 р. шлюпи «Надежда» і «Нева» підняли якорі і вийшли з Кронштадтської гавані. Так почалась перша російська кругосвітня подорож. Про те, як вона проходила можемо мати чітке уявлення передусім з книг Ю.Лисянського «Подорож навколо світу в 1803, 1804, 1805 і 1806 рр. на кораблі «Нева» (СПб, 1812) та І.Крузенштерна «Подорож навколо світу в 1803-1806 рр. на кораблях «Надежда» і «Нева» (СПб, 1809-1812).

Протягом 1803 р. вони пройшли по маршруту Кронштадт – Копенгаген – острів Фальмут (Англія) – Канарські острови (Іспанія) – острів Святої Катерини (Бразилія). Протягом подорожі була проведена велика наукова робота. Як і раніше, плаваючи на англійських суднах, Лисянський проводив велику роботу з вивчення природи островів, які відвідували, життя та побуту їх населення. В грудні 1803 р. вони перетнули екватор, відзначивши цю подію і Новий рік на острові Святої Катерини. Слідуючи цим курсом, Лисянський в Тенеріфському порту Санта-Крус скористався нагодою перевірити в місцевій обсерваторії свої хронометри і поповнити колекцію рідкісних раковин. Один з його офіцерів здійснив опис природи і життя острова. Сам Лисянський виявив, що вид острова Тенеріф з північної сторони значно відрізняється від його зображення у відомому англійському ост-індському атласі. Він зробив новий рисунок острова, намагаючись дотриматись точності у всіх деталях. Це була його перша робота для складеного ним в наступному надто цікавого атласу²⁹.

При наближенні до екватора, здійснивши старанний підрахунок, Лисянський наказав підняти на «Неві» гюйс (військово-морський прапор) і підійти поближче до «Надежды». Після перетину екватора Лисянський посилено займався спостереженням за морськими течіями, надаючи цій галузі океанографічної науки особливо важливого значення. Щоденно він здійснював відповідні підрахунки і записував їх результат. Співставивши всі одержані дані, він прийшов до висновку, що на відстані від Канарських островів до екватора «Нева» відхилилась від курсу майже на градус на південь і на стільки ж на захід. Це спостереження, записане Лисянським в судновий журнал і в наступному зазначене в опублікованій ним книзі, мало важливе наукове і практичне значення³⁰.

Перебуваючи на острові Святої Катерини, Лисянський і інші моряки використали цей час для вивчення острова: його флори, тваринного світу, жителів. Вони були вражені багатством тропічної природи, яскравістю фарб, різноманітністю рослин, тварин, птахів. Всі дивувались кокосовим пальмам і апельсиновим деревам, милувались строкатими кольорами попугаїв. На цьому фоні з особливим контрастом сприймалось життя невільників, яких привозили з Африки і яких продавали за 100-200 піастрів, їх життя мало чим відрізнялось від життя тварин. У березні 1804 р. він спостерігав в районі мису Горн так звані «Магелланові хмари», які засвідчували близькість південного краю Америки. Обігнувши мис Горн, «Нева» вступила в Тихий океан, підійшовши до острова Пасхи. Протягом кількох днів Лисянський шляхом старанних астрономічних спостережень і вимірювань уточнив координати острова і визначив помилку, допущену в творі Джеймса Кука. Він описав природу острова, побут і звичаї його жителів, обриси узбереж-

жя і прибережних глибин. Загалом він склав найбільш повний опис острова порівняно з його попередниками³¹.

Перебуваючи на Маркільських островах, Лисянський проводив спостереження і помітив значну помилку у відомій на той час англійській карті (острів Монтане в зображенні на карті був у два рази меншим острова Фатугу) і виправив її. На острові Нукагіва моряки придбали предмети місцевого вжитку з метою наукового дослідження. Обширна етнографічна колекція, складена Лисянським під час цього плавання, була ним в наступному передана в Петербурзьку публічну бібліотеку, а потім перейшла в Рум'янцевський музей.

Лисянський зайнявся вивченням острова Нукагіва. Зі своїх власних спостережень і частково інших членів екіпажа він склав опис острова, його клімату, всіх видів місцевої флори, фауни, дав обриси берегової лінії. Особливо детально розповів Лисянський про побут, звичаї населення і про суспільний устрій острова. Ці записки, які в наступному ввійшли до виданої Лисянським книги, включали до свого складу і словник мови жителів Нукагіви, який містив близько ста найбільш вживаних слів і виразів.

Обігнувши Гавайський архіпелаг, підійшли до затоки Кеалеке-Кук. Крім провізії, тут придбали чимало місцевих раритетів. Етнографічна колекція, розпочата ще в ост-індських плаваннях 1792-1795 рр., все більше збагачувалась за рахунок надбань на острові Оаха (Гавайські острови).

Далі «Нева» попрямувала до Північної Америки. Кінцевим пунктом плавання стали острови Кадьяк і Сітке, в районі яких Лисянський відкрив два маленьких острови, яким присвоїли ім'я Чикагова і Круза³². Взимку 1804-1805 рр. Лисянський провів тут багато цікавих астрономічних і метеорологічних спостережень, визначив з точністю координати гавані Святого Павла, зробив опис берегів островів. Він старанно, з великим захопленням займався також етнографічними дослідженнями. Роз'їжджаючи від однієї «губи» до іншої, від поселення до поселення, Юрій заходив в «барєбори», спостерігав працю місцевих жителів, їх сімейне життя, обряди, довго бесідував з стариками і юнаками, з жінками і дітьми, з старшинами і бідняками. Лисянський пробував хоч трохи просвітити цих людей, навчити їх будувати міцне житло, займатися ремеслами і землеробством.

14 червня 1805 р. «Нева» залишила гавань Святого Павла і взяла курс на Китай. 16 жовтня 1805 р., пропливаючи на захід від Гавайських островів, екіпаж «Неви» відкрив острів, названий на честь Ю.Лисянського, а потім і скалу, названу по імені Крузенштерна, та нанесли їх на карту.

15 листопада «Нева» досягла Маріанського архіпелага і, пройшовши між островами Тініаном і Гуамом, попрямувала до острова Формоза (Тайвань).

2 грудня, минувши архіпелаг островів Лема, «Нева» кинула якір біля острова Самшу, недалеко від Макао. Тижнем раніше сюди прибула «Надежда» і знаходилась в бухті Тайпа. Їх плавання пройшло успішно, хоч посольство в Японію закінчилось невдачею – дружні ділові контакти установити з Японією не вдалося. 5 квітня 1805 р. «Надежда» залишила Нагасакі. Незабаром корабель прибув на Камчатку, де Крузенштерн залишив Резанова і супроводжуючих його осіб.

Дещо пізніше «Нева» перейшла з Макао в бухту Вампу, недалеко від Кантона, куди й відправились Лисянський і Крузенштерн для переговорів з китайськими купцями. На початку січня 1806 р. вони досить вигідно продали товари, привезені з півночі, і закупили китайські товари: чай, фарфор, тканини, рис, зелень.

За два з лишнім місяці перебування в Китаї російські моряки познайомились з своєрідними політичними і побутовими умовами Китаю, зібрали обширний матеріал, що стосувався зовнішньої торгівлі Китаю. У лютому 1806 р. моряки вирушили додому. Їх маршрут пролягав через Південно-Китайське море, мимо островів Індонезії, через Індійський океан, мис Доброї Надії і звідти в Європу. За складних погодних умов кораблі в третій раз за час плавання загубили один одного. Далі кожен з них здійснював плавання самостійно. Відділившись від Крузенштерна, Лисянський перший в історії навігації здійснив без будь-яких зупинок перехід від Кантона до берегів Великобританії за 142 дні без втрат і пошкоджень.

13 липня 1806 р. «Нева» залишила Портсмут і вранці 5 серпня (24 липня за старим стилем) стала на якір в Кронштадтській бухті, а 19 серпня прибула і «Надежда». Кругосвітня подорож Юрія Лисянського тривала два роки, одинадцять місяців, вісімнадцять днів.

Слава першої російської кругосвітньої подорожі, що поширилась по всій Росії і далеко за її межами, була цілком заслуженою. Результати цього успішного плавання прославили російську науку новими відкриттями. На карту світу були нанесені острови, протоки, рифи, бухти і миси, виправлені неточності карт Тихого океану, складено описи узбережжя Японії, Сахаліну, Курильської гряди і багатьох інших районів, по яких пролягав їх шлях.

Мореполавці разом зробили близько півтора десятка географічних відкриттів.

Але Крузенштерн і Лисянський не обмежувались відкриттями чисто географічного порядку. Вони провели всебічне дослідження океанських вод. Їм вдалось вивчити різні течії і відкрити міжпасатні протитечії в Атлантичному і Тихому океанах. Експедиція збрала досить багаті свідчення про прозорість, питому вагу, густину і температуру морської води на різних глибинах, про клімат, тиск атмосфери, припливи і відпливи в різних районах океанів та інші дані, які поклали початок новій

морській науці – океанографії, яка вивчає явища природи в Світовому океані і його частинах³³.

Дуже багаті колекції, зібрані мореплавцями, супроводжувались детальними описами, вони значно поповнили етнографію, свідчення про країни, в яких побували російські кораблі. В ході подорожі були зібрані і опрацьовані унікальні матеріали про культуру і побут тубільного населення, його соціальне становище, природу, клімат, господарство відвіданих островів, зібрано багато різноманітних колекцій гірських порід, одягу, прикрас, предметів домашнього вжитку, зброї, зроблено певні кроки в установленні торговельно-економічних та дипломатичних стосунків.

Майже трирічна кругосвітня подорож, здійснена екіпажами «Невы» і «Надежды», мала велике політичне, науково-практичне, стратегічне й економічне значення. Багато років досвід цієї експедиції служив керівництвом до дії і зразком для багатьох мореплавців і учених.

Дбаючи про виконання найкращим чином відповідального завдання, Крузенштерн і Лисянський постійно відчували невидиму моральну підтримку з боку рідних і близьких людей і разом з тим, будучи їм вдячними за це, вони пам'ятали про те, хто вони такі, чий батьків, чії діти. А тому Юрій Лисянський, як і його керівник, колега і друг Іван Крузенштерн, завжди підтримував зв'язок з батьком і братом, а через них по суті з рідною землею, яка його породила. Юрій виявився достойним сином українського народу.

Крузенштерн і Лисянський за здійснення цього круїзу були удостоєні звання капітана другого рангу, обидва нагороджені орденами Святого Володимира 3-го ступеня, премійовані по 3 тисячі рублів кожний, а також отримали пожиттєву пенсію. Екіпаж «Невы» подарував Лисянському золоту шпагу з вигравіюванням на ефесі написом: «Подяка команди корабля «Нева».

Батька на цей час уже не було в живих. Брат Ананій служив на ескадрі Д.М. Сенявіна на Чорному морі. Лисянський вирішив залишитися в Петербурзі і зайнятися підготовкою до видання описання своєї подорожі.

Пізніше, 1810 р., Лисянському було вручено персональну медаль з гравюрою «Невы» і написом: «1803-1806. За путешествие вокруг света». 1827 р. йому даровано «Дворянську грамоту від Санкт-Петербурзької губернії» і нагороджено «Гербом роду Лисянських». Таким чином, лише наприкінці життя Ю. Лисянський отримав дворянський титул.

Після повернення з кругосвітньої подорожі Ю. Лисянський деякий час служив на Балтиці, де командував бойовими кораблями, а 1809 р., послаючись на незадовільний стан здоров'я, подав у відставку в чині капітана I рангу. Тепер він безпосередньо займався підготовкою до видання свого твору. Твір, крім детального журналу всього плавання, містив опис Маркізьких і Сандвічевих

(Гавайських) островів, російських колоній на Кадьяку і Сітке і соціального становища корінного населення цих американських земель, а також опис китайського міста Кантона і його жителів. Тут були викладені досить цікаві географічні, етнографічні і економічні свідчення. Виключну цінність являв собою доданий до праці атлас з чотирнадцяти аркушів, зроблений самим автором з незвичайним старанням.

Долаючи серйозні бюрократичні перешкоди та витративши величезну суму власних коштів – 18 500 крб. і затративши на це немало праці, Лисянський видав свою книгу (1812 р.) у відмінному виданні у двох невеликих томах з повним атласом. Вона до речі була написана українським варіантом церковнослов'янської мови. «Путешествие вокруг света» Лисянського читало багато російських людей з великим інтересом. Чутки про неї проникли за кордон. Під впливом цих обставин Лисянський сам переклав її англійською мовою.

1813 р. праця Лисянського була видана в Англії. 1814 р. англійське видання, прекрасно оформлене, вийшло російською і англійською мовами у світ. Успіх книги в Англії перевершив усі сподівання автора. Багатогранність наукових відкриттів Лисянського важко переоцінити. А тому його праці перевидавалися кілька разів в Росії і за кордоном. Вони були перекладені сімома європейськими мовами³⁴. Окремим виданням побачили світ його карти, схеми, малюнки, зроблені під час подорожі (1812 р.).

Юрій Федорович Лисянський завжди пам'ятав про Україну, про малу батьківщину – про рідний Ніжин – і в роки юності, і в роки зрілості та старості. Доказом цього серед іншого є і той факт, що коли 1820 р. там було відкрито Гімназію вищих наук, він подарував їй кілька примірників своєї книги, один з яких зберігається в Музеї рідкісної книги ім. Г.П.Васильківського у Ніжині. Він передав також у бібліотеку гімназії і комплект малюнків й карт, які знаходяться також у згаданому музеї. Трапилося це 1824 р., коли Лисянський прибув у рідний край більше, ніж через 40 років розлуки з ним³⁵.

Одружений Юрій Федорович був з Шарлотою Карлівною Жандр, баронесою де Брюнольд, яка народила йому за одними даними п'ятеро, за іншими – шестеро дітей. Двоє з його синів обрали військову службу, закінчивши, як і батько, Морський кадетський корпус. Проте невдовзі Олександр перевівся до кавалерії, а Платон дослужився до чину повного адмірала. Служив він на Чорноморському та Балтійському флотах, був редактором «Морського збірника», членом правління Російського товариства пароплавства й торгівлі, багато зробивши для створення парового, військового й торговельного флоту Росії³⁶.

Будучи у відставці, Ю. Ф. Лисянський в літній час проживав з сім'єю у сільській місцевості у своєму невеликому маєтку за Гатчиною – Кобриню; у зимові місяці, коли розпочиналося світське життя, родина

Лисянських проживала у власному будинку дружини у Московській частині міста. Залишаючись відставним капітаном I рангу, небагатим російським поміщиком, далеким від усіх видатних подій того часу, Лисянський здебільшого вів тихе, скромне життя, користувався повагою у суспільстві. Досить сказати, що імператор Олександр I був хрещеним батьком його старшого сина Олександра; великий князь Микола Павлович (майбутній Микола II) – хрещеним батьком середнього – Юрія; великий князь Михайло Павлович – молодшого сина Платона³⁷.

Помер Ю. Ф. Лисянський у Петербурзі 26 лютого 1837 р. у віці 64 роки. Поховали його на Тихвинському цвинтарі Олександро-Невської лаври. У 30-і роки ХХ ст. його прах був перенесений до Некрополя майстрів мистецтв³⁸.

У 1973 р. з нагоди 200-ліття від дня його народження неподалік від будиночка, де проживали Лисянські у Ніжині, Юрію Федоровичу було споруджено пам'ятник.

Отже, він повернувся на батьківську вулицю через багато літ і став на віки в камені і бронзі. На пам'ятнику напис: «Першопрохідцю Юрію Федоровичу Лисянському від земляків...»³⁹. Нарешті він там, куди завше рвався, – в ріднім краю.

Пам'ять Крузенштерна і Лисянського знайшла своє увічнення і в Росії. В Санкт-Петербурзі на Василівському острові поряд з Військово-морським музеєм їм обом установлено пам'ятник як першопроходцям, які здійснили грандіозне плавання навколо Землі⁴⁰. Разом з тим іменем Юрія Лисянського названо один з Гавайських островів, півострів на березі Охотського моря, гору на острові Сахалін⁴¹. Пам'ять про цю першу кругосвітню подорож, здійснену Ю.Ф. Лисянським, збережено в багатотомних описах плавання, а також в знаменитому «Атласі Південного моря», складеному і виданому при його безпосередній участі. Наслідки плавання висвітлено у книзі «Подорож навколо світу у 1803-1806 роках на кораблі «Нева»... Карта світу, складена Ю.Лисянським, є цінними надбанням в історії географічних відкриттів та формуванні цілісної картини світу.

¹ Гриневецький С. Нобелівська премія миру і України // Голос України. – 2014. – 11 червня. – С.4.

² Штепа П. Московство. – Львів, 1996.

³ Івшина Л. «Тотем» українців – свобода // Маршрут № 1. Українці, які змінили світ. – 2012. – С.27.

⁴ Там само. – С.27.

⁵ Большая советская энциклопедия. – М., 1973. – Т.14. – С.1502.

⁶ Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., переработ. и доп. – М. – СПб, 2001. – С.649.

⁷ 100 великих мореплавателей/ Авдеева Е.Н., Зданович Л.И. – М., 2004. – С.334.

⁸ Устищенко Л., Афанасьев І. Історія туризму. – К., 2005. – С.123.

⁹ Українська радянська енциклопедія. – К., 1981. – Т. 14. – С.412.

¹⁰ Довідник з історії України . – К.:Генега, 2001. – С.412.

¹¹ Шевченко В.М. Юрій Лисянський – український мореплавець і мандрівник/ З історії вітчизняного туризму: Збірник наук. статей. – К., 1997. – С. 16-24.

¹² Реєстр усього Війська Запорозького після Зборівського договору з королем польським Яном Казимиром, складений 1649 р., жовтня 16 дня й видатний ... О.М.Бодянский. – К., 1994.– С.57-59, 153, 180.

¹³ Лисенков О.В. Петербуржец Лисянский Ю.Ф.// Культурные взаимосвязи Петербурга и Украины: Материалы III международного семинара. Дом Европы в Украине. – СПб, 2004. – С.31.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Штейнберг Е.Л. Жизнеописание русского мореплавателя Юрия Лисянского. – М.: Воениздат, 1948. – С.12,13.

¹⁶ Українська радянська енциклопедія. – Т.14. – С.147.

¹⁷ Історія міст і сіл. Чернігівська обл. – К., 2005. – С.426.

¹⁸ Шевченко В.М. – Там само. – С.13.

¹⁹ Штейнберг Е.Л. Там само. – С. 21, 22.

²⁰ Там само. – С.58.

²¹ Там само. – С. 60.

²² Лисянський Ю.Ф. // Энциклопедия российско-американских отношений XVIII – XIX вв. – М., 2001. – С.310-311.

²³ Штейнберг Е.Л. Там само. – С 77.

²⁴ Там само. – С.94.

²⁵ Там само. – С.99.

²⁶ Там само. – С.16.

²⁷ Доценко В.Д. Мифы и легенды российского флота. К правде – сквозь мрак отшлифованных под эпоху событий. – СПб, 2003. – С.28.

²⁸ Штейнберг Е.Л. Там само. – С 115.

²⁹ Там само. – С.125.

³⁰ Там само. – С.146.

³¹ 100 великих мореплавателей. – С.339.

³² Там само. – С.342.

³³ Там само. – С.345.

³⁴ Соколова М.В. История туризма. – 5-е изд. – М.: Академия, 2008. – С.248.

³⁵ Шевченко В. М. Тричі Перший: видатний мореплавець та географ Юрій Лисянський. – К., 2003.

³⁶ Зоряка О., Голобуцький П. Нащадок українських козаків, капітан Юрій Лисянський, – перший вітчизняний навколосвітній мореплавець// Воєнна історія. – 2006. – № 1-3.

³⁷ Шевченко В. М. Там само. – С. 48.

³⁸ Зоряка О., Голобуцький П. Там само.

³⁹ Головка Д. Ніжинські вишні// Знання та праця. – 1989. – №9. –С. 20-21.

⁴⁰ Ємченко М. Земна обручка Юрія Лисянського// Україна. – 1986. – № 49. – С. 16-17.

⁴¹ Українська радянська енциклопедія. – К., 1981. – Т. 14. – С. 147.

Борис БИЛЕЦКИЙ
Татьяна НЕЗВЕЩУК-КОГУТ
(Черновцы)

ЮРИЙ ЛИСЯНСКИЙ – СЫН ЗЕМЛИ УКРАИНСКОЙ

В статті аналізується вклад Юрія Лисянського, українського мореплавателя и ученого, в осуществлении первого кругосветного путешествия 1803-

1806 гг. на корабле «Нева» и последствия этого путешествия.

Ключевые слова: кругосветное путешествие, военный моряк, морское сообщение, этнографические исследования, географические открытия, океанография, родной край, украинская родословная.

Borys BILETSKYI
Tetiana NEZVYSHCHUK-KOGUT
(Chernivtsi)

YURIY LYSIANS'KYI – SON OF UKRAINIAN LAND

The article focuses on the contribution of Yuriy Lysians'kyi, a Ukrainian seaman and scientist, to the first round world travelling (1803-1806) on the ship «Neva» and the consequences of this travelling.

Key words: world tour, sailor, marine communication, geographic discovery, oceanography, native land, Ukrainian ancestry.

УДК 94(477)

Петро БРИЦЬКИЙ
(Чернівці)

НІМЕЦЬКІ ТА ФРАНЦУЗЬКІ ВЧЕНІ ПРО ВІДМІННІСТЬ ІСТОРІЇ Й КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО І РОСІЙСЬКОГО НАРОДІВ

У статті висвітлюються враження німецьких та французьких вчених і послів про історію та культуру українського й російського народів, які зафіксовані у їхніх творах і спогадах, їх оцінка та відмінність історії, культури, звичаїв і традицій українського та російського народів.

Ключові слова: малороси, великороси, історія, культура, мова, звичаї, традиції.

Дослідження іноземних праць і джерел, які стосуються історії та культури України в минулому, має важливе значення для розвитку історичної науки України. Проте в період бездержавності України до революції 1917 р. переважали історіографічні праці з проблеми «Російська імперія в іноземних джерелах і пам'ятках». У них історики лише побіжно торкалися матеріалів, у яких висвітлювали історію України.

Причиною цього, на наш погляд, було те, що в минулі століття праці західноєвропейських авторів, які стосувалися історії України та українського народу, було заборонено ввозити в Російську імперію, а згодом і в СРСР. Тим більше не дозволялося здійснювати їх переклад російською чи українською мовами. Тому історія України залишалася в тіні історії Росії впродовж століть.

Українська історична наука багато втратила від цього. Опрацювання й осмислення праць західноєвропейських авторів, їх сприйняття України